

Mládež v procesu demografické reprodukce socialistické společnosti

IVAN LESNÝ

Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha

Pojem mládeže není v celé odborné veřejnosti dosud chápán zcela jednoznačně. Většina současně platných definic totiž beze zbytku nepostihuje širokou škálu sociálních, demografických, antropologických, psychologických a ekonomických faktorů, které působí při profilování mládeže obecně a které se zvláště u mládeže v socialistické současnosti prosazují se stále stoupající intenzitou. Kromě toho operují dosud používaná dílčí vymezení mládeže převážně statistickými měřítky; svoji roli hraje také přetrvávající poplatnost separativnímu pojetí vědních disciplín. Mnohotvárnost reality zkoumaného problému si na druhé straně vynucuje nejširše založené aplikace multidisciplinárních přístupů při jeho definování i při jeho poznávání.

Jestliže chápeme pojem mládeže jako určitou specifickou fázi životního cyklu nacházející se mezi dětstvím na počátku a plnou dospělostí na konci, musíme při jejím vymezení akcentovat především nejružnější kritéria hodnocení dynamiky změn v průběhu životního procesu, změn, jichž jsou mladí lidé nositeli a které lze někdy velice obecně shrnout pod obecné pojmy s velmi širokým sémantickým polem, jako „dospívání“, „příprava do života“ atd., které jsou charakteristické právě pro proces přechodu od dětství k plné vyspělosti; v žádné jiné životní fázi neprobíhají uvedené změny s takovou intenzitou, neboť v současné socialistické společnosti je biologický, psychický i sociální vývoj mládeže charakterizován výraznou akcelerací.

Jde tedy o to, jaké události v biografii individua, resp. jaká úroveň relevantních ukazatelů demosociálního vývoje v kolektivní historii skupiny uvnitř určité generace, je rozhodující pro odchod z kategorie mládeže. Je zřejmé, že pokus stanovit horní hranici mládeže v konkrétních letech dokončeného věku může vycházet jen ze stanovení obecné úrovně charakteristických hodnot sledovaných ukazatelů a dále z průmětu této úrovně do jednotek věku, v němž je úroveň dosahována.

Proces přeměn probíhá v dialektické jednotě všech komponentů; pouze nutnost metodické operacionalizace může vést k akcentování vybraných stránek jeho průběhu. Při každé takovéto separaci určitých aspektů procesu však nelze ztrácet ze zřetele mnohostrannost a komplexitu problému akcelerace vývojových změn v kolektivní biografii mládeže v objektivní realitě.

Poměrně široké věkové pásmo, v němž dochází k náhlým a výrazným změnám jednotlivců i skupin a jejich postavení ve společnosti, je naplněno celou řadou charakteristických psychosomatických aktivit. Kromě toho je toto věkové pásmo naplněno změnami hodnotových orientací a světonázorových postojů v souvislosti s rychlým rozvojem a konstituováním osobnosti. Současný stav znalostí o těchto dílčích skutečnostech, tedy o aktivitách mládí a o mládeži obecně, již dosáhl alespoň takového stupně, že se naznačené problémy dostaly do centra pozornosti odborné veřejnosti, že jsou postupně mapovány a že jejich vědecký výzkum je do značné míry organizačně zabezpečen.

Ve značném kontrastu s vědomím potřeby poznávat uvedené aspekty mládeže je dosud nedostatečné uznání faktu, že mladí lidé jsou zároveň objektem

i subjektem populační reprodukce. Význam této skutečnosti je přitom bezesporu bazální: souvisí s rodinným životem, s ekonomickým chováním, se vzděláním, s trávením volného času, se společensko-politickou aktivitou a s hodnotovými orientacemi přinejmenším stejně úzce jako sociálně profesní, spotřební a další seberealizační projevy mladých lidí. Toho si byl vědom i K. Marx, když psal že „... obyvatelstvo je základnou a subjektem celého společenského výrobního aktu.“ [Marx 1953] Objektem a zároveň subjektem demografické reprodukce je ovšem mládež nikoli sama o sobě, ale jako integrální součást celé národní populace. Totéž ostatně platí o většině ostatních aktivit: vzdělávací, kulturní, profesní atd. „Z různé existence lidí je možno odvodit různé systémy s lidmi, ať již jako příslušníků biologické populace, nebo společnosti.“ [Pavlík 1978] Tyto systémy obsahují stejné prvky — lidi, odlišují je však různé druhy vztahů mezi nimi. Komplexně chápaná problematika mládeže představuje v tomto smyslu horizontální strukturní řez, vedený napříč různými systémy.

Naskytá se tedy otázka, které formy projevu mladých lidí jsou relevantní pro vědecké poznávání mládeže, otázka, která nutně vyvolá polemiku nad problémem dosud nevyjasněné jednotné přijatelné definice mládeže.

Jestliže chápeme mládež jako specifickou demosociální kategorii, pak pro příslušnost k ní není zdaleka rozhodující pouze kalendářní věk sám o sobě, ale především probíhající komplexní proces shora naznačených změn. Mezi relevantní projevy mládeže, tedy mezi projevy, o něž je možné se opřít při hledání obecněji přijatelné definice mládeže, se tak zcela samozřejmě zařazují ty, jejichž změny v čase postupně odeznívají, a přesto zůstávají svými důsledky zásadní pro utváření dalšího života jednotlivce a skupin.

V kontextu vývoje soudobých vyspělých společností jsou mimo jiné zvlášť důležité dvě stránky vyspívání mládeže.

Zvláště zřetelný a významný je z tohoto hlediska kontinuální proces vstřebávání poznatků, vzdělávání, prvních orientací v možnostech profesního uplatnění, studia, přípravy k povolání, tedy proces končící u převážné většiny mladých lidí zakotvením v určitém povolání, a tedy i v určité třídě či sociální skupině.

Velmi významný je ovšem i proces somatického i mentálního pohlavního vyspívání, citových orientací na druhé pohlaví, navazování kontaktů, sexuální aktivity, uzavírání manželství a prokreace nové generace. Rovněž tento proces je kontinuální a také končí u rozhodující většiny lidí petrifikací určitého konkrétního dosažení postavení (v rodině). Nabytí samostatného „rodinného postavení“ vytvořením vlastní rodiny znamená, podobně jako shora uvedené získání samostatné socioprofesionální pozice, výrazné přitlumení průběhu procesu důležitých životních změn (proces těchto změn se také může v určité fázi zastavit a nemusí být dokončen), a proto upevnění tohoto postavení může být, podobně jako nabytí vlastního sociálně profesního statusu, vzato v úvahu při pokusech o stanovení horní hranice mládeže.

Na výchozí straně tohoto komplexního procesu je tedy odrostlé dítě — ekonomicky, sociálně i psychicky dosud pevně zakotvené v domácnosti svých rodičů. Tato domácnost zajišťuje rozhodující podíl jeho materiálních a duchovních potřeb a je zpravidla těžištěm i jeho citových orientací.

Na výsledné straně je ekonomicky a sociálně víceméně samostatný člověk, často již bydlící odděleně, hospodařící s vlastním příjmem, který je v mnoha případech zároveň sám rodičem malého dítěte.

Tento rozsáhlý proces komplexních změn, probíhající v rozpětí výchozí a výsledné strany, má ovšem své biologické, resp. antropologické souvislosti a determinanty. Shora naznačené demosociální pojetí problému vymezení mláde-

že není založeno pouze na věku, nemůže však od věku abstrahovat; není jistě nutné dokazovat, že věk, byť chápáný velice volně a relativně, zůstane základním indikátorem vymezení mládeže v konkrétních historických podmínkách.

* * *

Cílem tohoto příspěvku je zachytit prostřednictvím sledování demografických událostí (narozených prvního pořadí, sňatečnosti svobodných, odchodu do ekonomické aktivity) dialektiku včleňování nových generací do společnosti. Konkretizace tohoto procesu v podmínkách současné etapy poválečného vývoje ČSR umožňuje přispět k osvětlení sociálních souvislostí úlohy mládeže v reprodukci obyvatelstva a ověřit míru platnosti tvrzení o rostoucí úloze mládeže v reprodukci populace.

Tím, že se úloha mládeže v reprodukčním procesu stává jednou z aktivit mládeži vlastních, roste i význam jejich vztahů k ostatním aktivitám a roste i zájem mladých lidí o takové otázky, jako jsou vztahy mezi dvěma lidmi, sexualita, uzavírání sňatků, antikoncepce, umělé přerušení těhotenství, rození dětí, rozvody atd. Příčiny jsou v obecné rovině dosti známé — posuny v tempu mentálního vyspívání, snadnější přístup k informacím, společenské změny, růst vzdělanosti.[1]

Při stručném kvantitativním hodnocení podílu mládeže na prokreaci nových generací je ovšem nutné ignorovat subtilní otázky vztahů mezi realizací prokreativní aktivity na straně jedné, a odrazu této aktivity při konstituování mládeže jakožto demosociální kategorie, a tedy při definování mládeže na straně druhé.

Pokud jde o dolní hranici mládeže, tedy o hranici mezi dětstvím a mládím, existuje pro deskripci a pro hodnocení intenzitních měr demografických jevů pouze jedno praktické řešení: pominout výjimečné sociálně patologické případy výskytu demografických událostí (tj. otěhotnění, potratů, porodů) v dětském věku a vztahovat tyto události k mládeži: ostatně chtěným či nechtěným podstoupením uvedených demografických událostí skončí dětství spíše než dožitím určité věkové hranice. Z tohoto důvodu lze považovat všechny děti narozené matkám mladším než 25 let za děti narozené mladým dívkám. Pokud jde o horní věkovou hranici, zdá se nejvhodnější uniknout definičním nejasnostem odstupňováním věku matek.

Uvedené relativní kumulativní hodnoty v první řadě dokumentují rozhodující úlohu mládeže v aktivní složce procesu demografické reprodukce, a to v podstatě bez ohledu na nejasnosti týkající se horní hranice jejího vymezení. Více než 60 procent dětí se totiž narodí děvčatům mladším než 25 let. V případě víceméně maximalistického vymezení horní hranice mládeže cca 35 lety dokončeného věku se prokreace nových generací stává téměř výlučně (z 98 procent) záležitostí mládeže.

(1) V postojích a v názorových orientacích mládeže, tedy v názorech souboru dospělých nevyzrálých jedinců, mají samozřejmě uvedené jevy mnohem výraznější dopady než u ostatních lidí. Postoje mladých lidí k uvedeným demosociálním jevům se stávají často katalyzátory či nositeli celé řady dalších postojů: pro mladé lidi je například běžné přejímat názory partnera nebo posuzovat kvalitu individuální a společenské materiální i duchovní spotřeby a právních norem společnosti zúženě ve vztahu k vlastní momentální situaci, ke svým potřebám, požadavkům a vzorům. Přitom jde o sféru demosociální reality, jež jsou předmětem někdy až do krajnosti vybičovaného zájmu. Mladý pár, který odkládá realizaci své prokreativní aktivity, a proto se snaží vyhnout otěhotnění partnerky, přeceňuje při posuzování distribuce otázku dostupnosti spolehlivé antikoncepce; stejně tak těhotná dívka, pevně rozhodnutá trvat na umělém přerušení těhotenství, posuzuje celkovou kvalitu, pružnost a humánnost administrativního aparátu společnosti podle potíží, které musí od okamžiku zjištění těhotenství překonat na cestě k operačnímu stolu.

Tabulka 1. Vývoj podílu dívek (mladých žen) na celkové realizaci prokreativní aktivity v ČSR

Dokončený věk žen v letech	z celkového počtu dětí, narozených během celého reprodukčního období žen, připadá na narozené před dosažením daného věku	
	u žen narozených v letech 1930—34	u žen narozených v letech 1950—54
25	62,5 %	64,3 %
30	87,0 %	87,7 %
35	96,9 %	97,6 %

Pramen: Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen v ČSR*. Praha, PřFUK 1980.

Z tabulky 1 je dále patrný určitý pohyb, k němuž došlo u podílu mládeže na realizaci prokreativní aktivity mezi generacemi, vzdálenými od sebe dvacet let, tedy mezi generacemi, které realizovaly svoji prokreativní aktivitu v historickém čase odpovídajícím počátkům budování socialismu v naší zemi, a generacemi, které realizují svoji prokreativní aktivitu ještě v současnosti.

Ke zřetelnému pohybu ve smyslu růstu podílu mládeže na celkové plodnosti došlo pouze v nejmladší sledované skupině, tedy u dívek mladších 25 let. V průběhu dalšího období — do dosažení věkové hranice 30 let — se však původní difference 1,8 bodu snížila na pouhých 0,7 bodu. Rozhodující význam plodnosti děvčat mladších než 25 let vzrostl ve sledu pozorovaných generací nejen na úkor plodnosti mladých žen ve věku 25—29 let. V dalších pěti letech věku do dosažení věkové hranice 35 let se již udržuje stejný mezigenerační rozdíl, takže pohyb podílu realizované plodnosti na plodnosti celých generací v průběhu celého reprodukčního věku zde byl neznatelný.

Zahajování prokreativní aktivity podle věku je zřetelně diferencováno podle příslušnosti ke třídě či sociální skupině. Velice výrazná je tato diferenciace u chlapců. Se zřetelným předstihem zahajují prokreativní aktivitu dělníci. S určitým zpožděním za nimi následují příslušníci sociální skupiny zaměst-

Tabulka 2. Zahajování prokreativní aktivity podle nejdůležitějších tříd a sociálních skupin v ČSSR (kumulativní percentuální hodnoty věku při narození prvního dítěte pro osoby, kterým se narodilo alespoň jedno dítě)

Věk	Muži				Ženy			
	dělníci	inteligence	zaměstnanci	družstevníci	dělníci	inteligence	zaměstnanci	družstevníci
20	6,8	2,4	4,8	5,2	28,7	15,5	25,5	24,1
21	11,6	4,3	7,8	8,5	42,7	27,9	37,2	37,6
22	19,7	9,2	15,4	13,9	55,3	42,3	49,2	51,0
23	29,2	16,6	24,5	23,1	64,8	56,4	59,2	61,1
24	41,4	27,0	33,9	35,2	72,9	66,2	68,4	69,7
25	52,6	38,0	42,8	44,8	79,4	74,3	75,5	76,4
26	62,6	48,4	53,7	55,9	84,3	80,3	80,5	81,0
27	70,8	57,9	64,6	63,2	88,3	84,8	84,9	84,9
28	77,1	67,5	72,2	72,0	90,5	88,6	88,3	88,4
29	82,4	74,9	76,5	79,1	92,8	92,0	90,6	91,9
30	86,7	80,1	82,1	84,7	94,7	93,7	92,2	94,0

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

Tabulka 3. Vývoj podílu dívek a mladých žen na celkové sňatečnosti svobodných nevěst v ČSR

Dokončený věk dívek v letech	z celkového počtu svobodných nevěst jich uzavřelo sňatek před dosažením daného věku	
	u dívek narozených v letech 1930—34	u dívek narozených v letech 1950—54
25	90,8 %	92,0 %
30	97,4 %	98,1 %
35	99,1 %	99,6 %

Pramen: Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen v ČSR*. Praha, PČFUK 1980.

nanců(2) a družstevních rolníků. Rozdíly v termínu narození prvního dítěte jsou u těchto dvou skupin nevýrazné. Věk při narození prvního dítěte u příslušníků sociální skupiny inteligence je ve značném zpoždění za věkem narození prvního dítěte u příslušníků dělnické třídy, příslušníků sociální skupiny zaměstnanců i třídy družstevních rolníků.

Sociálně třídní podmíněnost zahajování prokreativní aktivity podle věku je u dívek obdobná jako u chlapců, avšak méně výrazná.

Do 25 let věku se však vyrovnává rozdíl v úhrnných podílech matek mezi zaměstnankyněmi a družstevnicemi na jedné straně a příslušnicemi inteligence na straně druhé a ve věku 29—30 let se postupně vyrovnává rozdíl mezi ostatními kategoriemi a dělnicemi.

Nástup mládeže do životní fáze realizace prokreativní aktivity bezprostředně souvisí s režimem uzavírání prvních sňatků. Závislost je přitom oboustranná, v našich podmínkách se dítě narodí jako následek předchozího založení rodiny zhruba stejně často, jako uzavření prvního sňatku může být vyvoláno těhotenstvím dívky.

Uzavírání prvních sňatků je tedy vázáno na mládež ještě mnohem výrazněji než rození dětí. Sňatek svobodné ženy ve věku vyšším než 35 let je v populaci ČSR naprostou výjimkou. V identických dimenzích časové vzdálenosti vzájemného dvacetiletého mezigeneračního rozdílu pozorujeme výrazný pohyb sňatečnosti svobodných dívek do mladšího věku; vzestup podílu prvních sňatků uzavíraných před dosažením 25 let je přitom nejvýraznější.

Uzavírání prvních sňatků je u obou pohlaví podmíněno sociálními faktory, a je proto stejně jako zahajování prokreativní aktivity zřetelně diferencováno podle jednotlivých kategorií sociálně třídní struktury.

Chlapci uzavírají první manželství před 20. rokem věku jen v malé míře. Největší podíl chlapců uzavírá první manželství v pětiletém věkovém pásmu 22—26 let s maximem uprostřed tohoto období. Ze všech chlapců, kteří uzavřeli první sňatek, jich do věku 30 let bylo cca 87 procent.

Nejdříve — a s výrazným časovým odstupem před ostatními kategoriemi sociálně třídní struktury — uzavírají první sňatky dělníci, a to zpravidla ve věku 20—27 let.

Časový režim uzavírání prvních sňatků dělnic a družstevnic je téměř totožný. Příslušnice sociální skupiny inteligence vykazují určité zpoždění do věku 25 let (v důsledku delší doby přípravy k povolání). Později se však vyrovnávají

(2) Vzhledem k velké vnitřní heterogenitě byla sociální skupina zaměstnanců při zpracování výsledků *Setření třídní a sociální struktury ČSSR 1978* pracovní rozdělena na dvě skupiny: skupinu „inteligence“ a skupinu vlastních zaměstnanců, dále nazývanou jen „zaměstnanci“. Skupina zaměstnanců v tomto textu tedy nezahrnuje inteligenci. Inteligence je zde pracovní definována jakožto „zaměstnanci s maturitou“.

Tabulka 4. Uzavírání prvních sňatků podle nejdůležitějších tříd a sociálních skupin v ČSSR
(kumulativní procentuální hodnoty věku při prvním sňatku)

Věk	Muži				Ženy			
	dělníci	inteli- gence	zaměst- nanci	druž- stevníci	dělníci	inteli- gence	zaměst- nanci	druž- stevníci
20	8,3	3,4	5,5	6,8	42,3	25,4	38,1	40,1
21	15,8	7,9	10,6	12,4	55,9	44,9	50,7	53,9
22	26,4	15,8	21,2	21,6	65,9	59,1	61,0	64,4
23	38,5	28,8	30,1	32,5	74,0	68,9	68,2	72,8
24	50,9	42,2	41,0	45,1	79,3	77,2	73,8	78,0
25	61,8	53,5	54,4	57,1	83,8	82,2	78,2	82,5
26	70,9	63,1	63,3	66,1	86,7	86,3	81,5	85,9
27	76,7	71,0	70,6	75,5	89,0	89,8	85,6	89,3
28	81,9	77,5	75,6	81,1	90,8	91,4	87,7	91,7
29	85,5	82,3	80,2	86,2	92,3	93,0	89,5	93,2
30	88,2	85,3	83,8	90,0	93,6	94,4	91,3	94,9

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

s tempem uzavírání prvních sňatků příslušnic třídy družstevních rolníků a dělníků. Pouze příslušnice sociální skupiny zaměstnanců uzavírají první sňatky ve výrazném zpoždění za ostatními kategoriemi.

Vstup mladých lidí do manželství a rodičovství otevírá v jejich životním cyklu novou fázi. Budoucnost manželů a jejich stabilita je velice těsně spjata s úrovní materiálně ekonomického zajištění jejich potřeb. Sociologické výzkumy sedmdesátých let sice prokazují vysokou míru vzájemné kooperace mezi jednotlivými generacemi v širší rodině (a to i při odděleném bydlení), přičemž obsahem této kooperace je ve fázi zakládání rodiny materiální pomoc paternitní generace generaci filiální. Základní diferenciativní linie dostatečného či nedostatečného materiálního zabezpečení rodiny však spočívá na stupni ekonomické aktivity mladých lidí samotných, v rámci společnosti tedy míra dostatečné materiální saturace základních potřeb mladých rodin závisí na předstihu nástupu do povolání před nástupem do rodičovské fáze životního cyklu.

Postupný odchod mladých lidí ze zařízení sloužících pro přípravu k povolání a jejich nástup do pracovního procesu probíhá v širokém věkovém pásmu od 15 přibližně do 25 let věku. Spodní hranice tohoto přechodu do ekonomické aktivity je v podstatě určena zákonem o povinné školní docházce: do roku 1959 byla v ČSSR školní docházka povinná do 14 let věku, od roku 1960 je školní docházka povinná do 15 let. V souladu s realizací projektu zdokonalené soustavy vzdělávání bude od roku 1984 školní docházka povinná do 16 let věku. Horní hranice přechodu do ekonomické aktivity je naproti tomu značně neurčitá, především vzhledem k možnostem různých kombinací škol a ostatních zařízení sloužících pro přípravu k povolání v průběhu individuálních vzdělávacích drah.

Proces ukončování přípravy k povolání má u naší mládeže kontinuální průběh, odlišný u chlapců a děvčat.

Z tabulky je zřejmá míra celkové přípravy k povolání do dělnických a nedělnických profesí podle pohlaví. V této souvislosti je ovšem třeba poznamenat, že třídění podle pohlaví nevypovídá o identických skutečnostech: celkové hodnoty podílu chlapců připravujících se k povolání nezahrnují vojáky v prezenční službě. Celkové hodnoty podílu dívek připravujících se k povolání nezahrnují dívky neaktivní z důvodu péče o domácnost či o děti.

Hlavní rozdíl mezi oběma formami přípravy mládeže pro výkon povolání podle věku spočívá v různě plynulém přechodu. Zatímco studijní obory jsou

Tabulka 5. Mládež připravující se k povolání podle věku, pohlaví a formy přípravy k povolání v procentech celkového počtu osob stejného věku v ČSR

Věk	Chlapci			Dívky		
	studenti a žáci	učni	celkem	studentky a žáčky	učnice	celkem
15	42,8	57,2	100,0	67,3	25,5	93,5
16	37,1	60,0	97,1	58,6	33,6	92,2
17	25,9	69,6	95,5	42,4	35,6	78,0
18	32,5	18,8	51,3	44,8	10,4	55,2
19	44,9	1,3	46,2	20,0	—	20,0
20	39,4	—	39,4	17,0	—	17,0
21	29,7	—	29,7	19,8	—	19,8
22	17,2	—	17,2	18,6	—	18,6
23	15,9	—	15,9	9,6	—	9,6
24	4,5	—	4,5	6,9	—	6,9
25	3,3	—	3,3	—	—	—
26	1,6	—	1,6	—	—	—
27	0,8	—	0,8	—	—	—

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

z hlediska věku nástupu i délky studia značně heterogenní a tato heterogenita se spolu s pestrout paletou možností prodloužení či přerušení studia, opakování ročníku nebo přestupu na jinou školu zřetelně projevuje ve značně plynule klesající řadě dat o podílech frekventantů v jednotlivých letech věku, končí naproti tomu učební obory náhle: snížený podíl v 18 letech věku odráží zastoupení čtyřletých učebních oborů s maturitou v roce 1978. Uvedené charakteristiky jsou v obecné rovině nezávislé na pohlaví.

Rozdíl mezi chlapci a dívkami se projevuje jednak v míře zájmu o učební obory (u děvčat je přibližně poloviční), jednak v tom, že dívky ukončují přípravu k povolání dříve. Ačkoliv platí pro obě pohlaví stejné předpisy, děvčata projevují menší sklon ke změnám studia, přerušování a opakování ročníků než chlapci.

Plynulost přechodu do ekonomické aktivity studentů ve srovnání s uční je nedílnou součástí komplexního projevu studující mládeže jakožto specifické demosiální kategorie: je příznakem neukončeného hledání vlastního místa ve společnosti, určité míry průběžných změn v životních plánech a v profesních orientacích.

Přestože příslušníci dělnických profesí uzavírají první manželství v mladším věku, dochází k tomu až po skončení přípravy k povolání, po skončení vojenské prezenční služby a po zapojení do ekonomické aktivity. Jejich man-

Tabulka 6. Podíl chlapců a dívek, kteří již nastoupili do ekonomické aktivity z celkového počtu osob stejného věku

Věk	podíl ekonomicky aktivních v procentech	
	chlapců	děvčat
20	59,1	76,5
25	95,9	90,7
30	100,0	85,0

Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury*. Praha, ÚFS 1978.

Tabulka 7. Průměrné čisté peněžní příjmy na hlavu v mladých rodinách v KČs za rok v ČSR

	Mladá manželství bez dětí	Mladá manželství s dětmi
Podle výsledků mikrocensu 1976	22 192	13 239
Podle statistiky životní úrovně domácností 1978	24 066	14 838

želství jsou proto od samého počátku lépe vybavena ke stabilizaci v dalších letech trvání. Ještě lépe na tom jsou příslušníci třídy družstevních rolníků: určité zpoždění v uzavírání prvních sňatků má pozitivní vliv na ekonomickou stabilitu rodiny, zároveň však negativně působí na počet dětí v rodině. Kromě toho je u dělnických profesí a u družstevních rolníků dost běžný souběh nástupu do zaměstnání se získáním vlastního, často stabilizačního bytu. Naproti tomu značná část sňatků příslušníků inteligence je uzavírána ještě za studia či před nástupem vojenské prezenční služby.

Z uvedeného samozřejmě nevyplývají žádné závěry o eventuální rozvodovosti jednotlivých tříd a sociálních skupin. Materiálně ekonomické zátěže některých kategorií společnosti představují handicap, z něhož mohou a nemusejí vyplývat konkrétní důsledky. Tyto důsledky se nadto mohou projevit spíše ve struktuře příčin rozvratu než v rozdílné intenzitě rozvodovosti.

Je zřejmé, že rostoucí nároky na kvalifikaci a na schopnosti manuálně i nemanuálně pracujících ve všech sférách pracovního procesu ve výrobě i mimo výrobu povedou v současnosti i v bezprostřední budoucnosti zcela jistě k růstu nároků na rozsah přípravy k povolání. Požadavky rozvoje a řízení ekonomické sféry v její současné struktuře v podmínkách bilančních schodků pracovních sil vyvolávají ovšem do určité míry tlaky protisměrné. Současné tempo nástupu mládeže do ekonomické aktivity tak představuje vlastně jen momentální výsledek naznačených složitých společensko-ekonomických tlaků.

Z hlediska tvorby národohospodářského plánu odrážejí procentuální hodnoty nástupu mládeže do ekonomické aktivity především dynamiku aktivní složky bilance pracovních sil. Z hlediska sociálně ekonomického ilustrují tempo materiálního osamostatňování mladých lidí.

Z porovnání údajů o nástupu do prokreativní a do ekonomické aktivity u děvčat v ČSR je zjevné, že nástup mladých žen do ekonomické aktivity je poněkud časnější než jejich nástup do aktivity prokreativní. Předstih nástupu do ekonomické aktivity však není příliš výrazný — pohybuje se okolo 2—3 let.

U jednotlivých tříd a sociálních skupin současné struktury socialistické společnosti a ještě více u některých kategorií mládeže vymezených pomocí dílčích třídotvorných znaků dochází vzhledem k malým vzájemným distancím v průběhu obou jevů zcela jistě k určitým disproporcím. Tyto disproporce vyjadřují souběh nástupu mládeže do ekonomické a prokreativní aktivity — výjimečně i předstih v nástupu do aktivity prokreativní před aktivitou ekonomickou. Příslušné kategorie mládeže jsou pak ohroženy vážnými materiálně ekonomickými nedostatky právě v době svých nejvyšších potřeb, vázaných na založení rodiny.

Vzrůst úlohy mládeže v procesu reprodukce v ČSR má své politické, sociální, demografické a ekonomické kořeny. Ukazuje se, že tyto kořeny lze jen velice

těžko vzájemně separovat, neboť působí společně, prolínají se a mění vzájemný poměr intenzity svého působení.

Rozhodující význam pro aktivní úlohu mládeže v reprodukčním procesu má v komplexu těchto změn nepochybně zprvu velice rychlá a dnes již doznívající likvidace ekonomických a sociálních bariér mezi třídami a sociálními skupinami tradiční společnosti, bariér, které dříve bránily mladým lidem v navazování vzájemných citových vztahů, v uzavírání manželství a v přivádění nových dětí na svět. Vítězství socialismu vyústilo kromě jiného v postupnou instalaci vysoce pokrokového demosociálního zákonodárství: naše zákony o rodině, umělých přerušeních těhotenství, sociálním zabezpečení v mateřství apod. vytvářejí v současnosti víceméně ucelený funkční systém; ve světovém měřítku patří tento soubor právních norem bezesporu k nejpokrokovějším. V praktické životní realitě, v níž se mladí lidé pohybují, usnadňuje (v otázkách plánování absolutní velikosti rodiny i časování jednotlivých porodů do určitých let trvání manželství včetně ochrany proti nežádoucímu početí, popřípadě proti nežádoucím porodům) větší možnost seberalizace v rodině.

Přes všechna společenská opatření zaměřená na podporu materiální situace mladých rodin s dětmi a zprostředkovaně i na zvýšení plodnosti mladých rodin zůstává založení rodiny z finančního hlediska vážnou újmou životního způsobu. Od ukončení přípravy k povolání totiž příjmy mladých lidí rychle rostou. Jestliže dosud nemají prakticky žádné tíživé finanční závazky a výdaje spojené s bydlením za ně platí rodiče, mohou ve značné části případů většinu svých příjmů spotřebovat. Tato situace se mění v době založení rodiny (spoření a výdaje na byt a jeho zařízení) a dále stupňuje přes okamžik narození prvního dítěte k narození a další výchově ostatních dětí.

Problematika změn životního způsobu, které souvisejí se založením rodiny, a její postižení přesahuje rámec tohoto textu. Z hlediska demografického chování mládeže (resp. její úlohy v populační reprodukci) chceme zdůraznit pouze některé konsekvence této změny v životě mládeže.

Pokles průměrných peněžních příjmů u mladých manželství s dětmi je citelnější proto, že mladá manželství s dětmi již musí většinou sama hradit všechny své výdaje, které v předchozích fázích životního cyklu zpravidla hradili výhradně jejich rodiče. Úloha širší rodiny při přerozdělování materiálních prostředků nezaniká, ale podstatně se omezuje.

S rozšiřováním životního procesu v období budování rozvinuté socialistické společnosti dochází ke kvalitativně vyšším formám aktivní individuální i společenské seberealizace. Tato seberealizace je logickou alternativou seberealizace prostřednictvím početné nebo středně velké rodiny. Proto vede ve svých důsledcích k postupnému snižování ochoty rodit děti a pečovat o ně nejen ve vyšším věku poblíž horní hranice reprodukčního období, ale i ve středním věku okolo 35 let. Spolu s tím roste zároveň i nechuť k rození třetích a dalších dětí v rodinách, vedoucí rovněž k poklesu plodnosti žen středního věku — potenciálních matek dětí těchto pořadí. Tyto demografické faktory logicky zvyšují relativní váhu prokreativní aktivity mládeže.

V průběhu poválečného období došlo v populaci ČSR k postupné fixaci nazončených reprodukčních stereotypů a k vytvoření obecného modelu demografického chování jako nedílné součásti existenčního projevu populace ČSR. Přestože je tento obecný model do značné míry sociálně třídně diferencován, ve svých základních parametrech specifikuje proces prokreace nových generací v jeho rozhodující části nikoli jako existenční projev celé populace, ale spíše jako existenční projev mládeže, jako jeden z hlavních směrů její seberealizace.

zace. Horní věkovou hranici pro vymezení mládeže jakožto specifické demosi-
ciální kategorie by proto bylo v konkrétní realitě ČSR vhodné klást rozhodně
až do věku následujícího za věkem vyvrcholení prokreativní aktivity: z demo-
grafického hlediska opustí rozhodující část mladých lidí kategorii mládeže tak,
že se stanou sami rodiči.

Literatura

Marx, K.: *Ke kritice politické ekonomie*. SNPL, Praha 1953.

Pavlík, Z.: *Demografická revoluce jako globální zákonitost populačního vývoje*.
PřFUK, Praha 1978.

Lesný, I.: *Demografická historie reprodukčního věku žen*. PřFUK, Praha 1980.

Vytlačil, J.: *Diferenciace příjmů a vydání domácností podle stáří manželství*. Demogra-
fie 1981, 23, č. 2.